

Η ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

Απόστολος Καρπόζηλος

Καθηγητής Μεσαιωνικής Ελληνικής Φιλολογίας
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

1. Ο Άγιος Θεόδωρος ο Στρατηγός, υπέρμαχος των εικόνων. Τα χέρια του είναι σε στάση προσευχής. Ψηφιδωτό, Μονή Οσίου Λουκά (Καθολικό), 11ος αι.

Τα στοιχεία που αντλούμε από τις πηγές σχετικά με την αυτοκτονία κατά τη βυζαντινή περίοδο, από τον 4ο έως τον 15ο αιώνα, είναι πολύ περιορισμένα σε αντίθεση με τη λατινική Δύση, όπου υπάρχει άφθονο υλικό που αφορά σε περιστατικά αυτοκτονιών. Η βιβλιογραφία για το θέμα αυτό είναι ελάχιστη –παράδειγμα το σχετικό λήμμα στο *Oxford Dictionary of Byzantium* (τόμ. 3, 1974-1975), όπου σημειώνεται: «Καταγεγραμμένα περιστατικά αυτοκτονίας είναι πράγματι σπάνια στο Βυζάντιο». Το ζήτημα, εκτός από το μοτίβο της αυτοκτονίας στην ελληνική μυθιστοριογραφία από την αρχαιότητα έως την περίοδο της δυναστείας των Κομνηνών (S. MacAlister, 1966), δεν έχει, απ' όσο γνωρίζω, διερευνηθεί.

Στη χριστιανική και την ιουδαϊκή παράδοση, η αυτοκτονία καταδικαζόταν ως πράξη ασεβείας προς το Θεό, που δημιούργησε τον άνθρωπο. Το ζήτημα υπήρξε επίσης αντικείμενο συζήτησης και μεταξύ των ελλήνων στοχαστών, επειδή θεωρούνταν πως δεν ήταν «σε συμφωνία με τη φύση». Με την αφορμή αυτή, θα πρέπει να αναφέρω ότι κατά τη διάρκεια των διωγμών των χριστιανών ορισμένες μάρτυρες –ευσεβείς γυναίκες και παρθένες– επέλεξαν την αυτοκτονία για να γλιτώσουν από το βασμό, τη προσβολή και την ταπείνωση. Ο Καισαρείας Ευσέβιος αναφέρει γυναίκες μάρτυρες να οδηγούνται στο θάνατο, ηρώωντας από γκρεμούς και πέφτοντας σε ποτάμια ή στη θάλασσα¹. Μπροστά στην ατίμωση και το βασμό από τους ειδωλότρους, η αυτοκτονία ήταν προτιμότερη έχοντας ακόμη και τις ευλογίες της Εκκλησίας των πρώτων χριστιανικών χρόνων. Ωστόσο, η αντιμετώπιση της πράξης της αυτοκτονίας δεν ήταν

ομοιογενής την εποχή των Πατέρων της Εκκλησίας, όπως υποδεικνύει ο Άγιος Αυγουστίνος μέσα από τα κείμενά του.

Οι πηγές στις οποίες καταγράφονται πράξεις ή απόπειρες αυτοκτονίας είναι φιλολογικές. Σε αυτές περιλαμβάνονται κυρίως θρησκευτικές ή κοσμικές ομιλίες, στις οποίες οι πράξεις αυτοκτονίας αναφέρονται με γενικούς όρους και, αρκετά συχνά, ως ανίερές πράξεις που αποδοκιμάζονται. Σε θεολογικά κείμενα, παρατίθενται αποσπάσματα από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη, ιδίως αυτά που αναφέρονται στα παραδείγματα του Σαούλ (Α' Χρον. 10:3-5), του Αχίτφελ (Β' Σαμ. 17:23), του Πόντιου Πιλάτου και του Ιούδα². Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι αναφορές που απαντούν σε χριστιανικές ομιλίες σχετικά με τους φτωχούς και δυστυχείς ανθρώπους, οι οποίοι οδηγούνταν στην αυτοκτονία από απελπισία – η άθλια οικονομική τους κατάσταση ήταν η αιτία της αυτοκτονίας τους. Εάν πρόκειται για κοινό τόπο ή μάλλον για ρητορική υπερβολή, δεν μπορεί να επαληθευτεί: ωστόσο, τέτοιες αναφορές εντοπίζονται και σε διάφορες άλλες πηγές.

1. Αυτοκτονίες πολιτικών ηγετών: ένας κώδικας ηθικής

Οι περιπτώσεις αυτοκτονίας που έχουν καταγραφεί στις ιστορικές πηγές του 4ου και του 5ου αιώνα σχετίζονται με τις πολιτικές αναστατώσεις

της περιόδου και με τις αλλαγές της τύχης γνωστών ηγεμόνων. Ο Μαξιμιανός Αυγουστός (266-305), γνωστός επίσης και ως Ερκούλιος, αυτοκτόνησε το έτος 309 ή 310, ύστερα από την αποτυχημένη συνωμοσία του να δολοφονήσει τον Κωνσταντίνο στη Γαλιλία. Ο Ιωάννης ο Αντιοχείς και μεταγενέστεροι ιστορικοί έγγραφαν ότι κρεμάστηκε³. Ο Μαγνέντιος επίσης αυτοκτόνησε (10 Αυγούστου 353), μετά την ήττα του από τον Κωνσταντίνο, σκοτώνοντας πρώτα τον αδελφό και τη μητέρα του. Ένας άλλος αδελφός του, ο Δεκέντιος, έπραξε το ίδιο λίγο αργότερα (18 Αυγούστου 353) και κρεμάστηκε⁴. Ο Βαλεντινιανός Β' (388-394), γιος του Βαλεντινιανού Α' και της Ιουστίνης, επίσης κρεμάστηκε είτε ως αντίδραση επειδή δεν συμμετείχε στην άσκηση της εξουσίας είτε εξαιτίας του σφετερισμού της από τον Ευγένιο. Σε αυτή την ακολουθία περιστατικών αυτοχειρίας, ο Ανδραγάθιος, αρχηγός του ιππικού (magister equitum) (383-388), ύστερα από το θάνατο του Μάγνου Μαξιμου, αυτοκτόνησε πέφτοντας στο ποτάμι⁵ και ο Αρβογάστης, μετά την ήττα του Ευγένιου, τον οποίο είχε νωρίτερα ανακηρύξει αυτοκράτορα, επέλεξε να αυτοκτονήσει παρά να αιχμαλωτιστεί από τους αντιπάλους του⁶.

2. Αυτοκτονίες ειδωλωλατρών

Ενδεχομένως για παρομοίους λόγους – από απελπισία ή ως πράξη πίστης – ο Λιβάνιος ο Σοφιστής επιχείρησε να βάλει τέλος στη ζωή του, όταν

2. Ο Άγιος Γρηγόριος ο Ναζουζηνός απευθυνόμενος σε τρεις πτωχούς, από τις Λειτουργικές Ομιλίες του, κώδ. 6, τέλη 11ου αι. Άγιον Όρος, Μονή Παντελεημονίου.

3. Cf. Saint Jerome, *De Viris Illustribus*, c. 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100.

3. Επίπλο του Ευαγγελίου του Μπασίου, κινδ. Σκευοφυλακίου 1, 1120-1130. Άγιον Όρος, Μονή Μεγίστης Λαύρας.

έμαθε την ειδηση του θανάτου του φίλου του Ιουλιανου του Παραβάτη, αν και στη συνέχεια άλλαξε γνώμη? Για να γλιτώσει από την αυστηρή τιμωρία που τον περίμενε στα χέρια των χριστιανών δεσμοφυλάκων του, κάποιος φιλόσοφος με το όνομα Ιάμβλιχος – δεν θα πρέπει να τον συγχεύουμε με τον γνωστό νεοπλατωνικό φιλόσοφο –, όταν ενεπλάκη στην αντίσταση των ειδωλολάτρων το 371, πήρε δηλητήριο και πέθανε. Στις δίκες που ακολούθησαν το 371 στην Αντιόχεια, ο Μάξιμος ο Εφέσιος, φίλος και δάσκαλος του Ιουλιανού, έγινε κι αυτός πολιτικός στόχος. Μπροστά στον επικείμενο θάνατο, ο Μάξιμος και η γυναίκα του έκαναν μια συμφωνία αυτοκτονίας, αλλά, παρόλο που η γυναίκα του αυτοκτόνησε, ο φιλόσοφος δεν έπραξε το ίδιο – *ο δὲ Μάξιμος ἔπεν οὐκ ἐπῆ*. Ένας άλλος ειδωλόλατρης ο οποίος αναγκάστηκε να αυτοκτονήσει, τη φορά αυτή κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ιουστινιανού, ήταν ο πατρικίος Φωκάς, γιος του Κρατερού. Άνθρωπος με ακέραιο χαρακτήρα, είχε αντικαταστήσει ως έπαρχος (*praefectus praetorio*) κατά τη διάρκεια της Στάσης του Νικα τον Ιωάννη Καππαδόκη (Ιανουάριος 532), παρόλο που μερικά χρόνια νωρίτερα είχε υποβληθεί σε ανάκριση επειδή ήταν ειδωλόλατρης (529). Εν πάση περιπτώσει, κατά τη διάρκεια του διωγμού των ειδωλολάτρων (545/546), ο Φωκάς απομακρύνθηκε από το αξίωμά του και στη συνέχεια αυτοκτόνησε⁹. Ο Ιωάννης από την Έφεσο υποστηρίζει ότι ο Ιουστινιανός διέταξε να ταφεί η σορός του «όπως ενός γαιδάρου, χωρίς ψαλμούς ή προσευχές». Ένας άλλος ειδωλόλατρης που αυτοκτόνησε κατά την περίοδο των θρησκευτικών διωγμών ήταν ο Ασκληπιόδοτος, ο οποίος πήρε δηλητήριο¹⁰. Η ακολουθία των αυτοκτονιών κατά την περίοδο της βασιλείας του Ιουστινιανού ολοκληρώνεται με την περίπτωση του τραπεζίτη Μάρκελλου. Ορισμένα άτομα από τον κύκλο του Μάρκελλου είχαν σχεδιάσει να δολοφονήσουν τον Ιουστινιανό, κάποιο βράδυ που θα βρισκόταν στο Τρακλίνο. Η συνωμοσία, ωστόσο, προδόθηκε και ο Μάρκελλος συνελήφθη μέσα στο παλάτι. Την

κρίσιμη εκείνη στιγμή, τράβηξε το σπαθί του και με τρία χτυπήματα έκοψε τον λαιμό του: *και αστοχίσας ... εαυτῷ παρεχρήσατο – επαγαγών εαυτῷ πληγὰς τρεῖς μετὰ τοῦ εαυτοῦ βουγλιου ἀπέθανε λαρυγγοτομήσας εαυτῶν*¹¹.

3. Η Εκκλησία καταδικάζει την αυτοκτονία και τους κοσμικούς κανόνες

Η Εκκλησία καταδικάζει την αυτοκτονία και αρνιόταν να παρέχει στους νεκρούς χριστιανική ταφή, εφόσον οι δράστες είχαν τα λογικά τους, επειδή στην περίπτωση αυτή είχαν παραδώσει εκουσίως την ψυχή τους στον Σάταν, όπως ο Ιούδας. Εξαιρούνταν μόνο οι διανοητικά διαταραγμένοι –συμφωνά με μία απόφαση (απόκριση) που είχε εκδώσει ο πατριάρχης Αλεξανδρείας Τιμόθεος (379-385)¹². Κατά συνέπεια, όσοι έδιναν τέλος στη ζωή τους εξαιτίας της δυστυχίας, της θλίψης ή της έλλειψης σθένους δεν επιτρέπονταν να ταφούν σύμφωνα με το τυπικό της Εκκλησίας. Η ίδια απόφαση επαναλαμβάνεται αναλλοίωτη σε μεταγενέστερες συλλογές ιερών κανόνων από τη βυζαντινή περίοδο έως την Τουρκοκρατία. Ας σημειωθεί ότι και ο ισλαμικός νόμος απαγορεύει τις επικίνδυνες τελετές για όσους αυτοκτονούν και ορίζει ότι οι αυτάρχεις θα τιμωρηθούν με τον ίδιο τρόπο στην Κόλαση, επαναλαμβάνοντας διαρκώς την πράξη της αυτοκτονίας τους.

Από την άλλη πλευρά, το ρωμαϊκό δίκαιο του 3ου αιώνα π.Χ. τιμωρούσε την αυτοκτονία, επιβάλλοντας την κατάσχεση της περιουσίας του δράστη (Codex 9.6.5). Αργότερα, η απόφαση αυτή άλλαξε και η αυτοκτονία τιμωρούνταν με κατάσχεση μόνο εάν η πράξη είχε ως στόχο τη διαφυγή από το νόμο και εφόσον αποδεικνυόταν η εγκληματική πρόθεση: *ο φονεύων εαυτῷ κατῷ συνειδῶτι δημύεται*¹³. Εάν, όμως, κάποιος αυτοκτονούσε ενώ βρισκόταν στη φυλακή ή κατά τη διάρκεια των ανακρίσεων και αποδεικνυόταν αθώος, η περιουσία του μεταβιβαζόταν στους κληρονόμους του. Οι νομικές συλλογές παραθέτουν ορισμένα δικαστικά προηγούμενα που σχετίζονταν με την καθημερινή ζωή, καθώς και με

πρακτικά θέματα, και είχαν ισχύ διατάξεων. Ο ιδιοκτήτης ενός σκλάβου, για παράδειγμα, αντιμετώπιζε το ενδοχόμενο να τιμωρηθεί εάν, εξαιτίας της σκληρότητας του, τον οδηγούσε στην αυτοκτονία. ΑΕίζει, λοιπόν, να σημειωθούν οι διάφοροι τρόποι αυτοκτονίας που χρησιμοποιούνταν συχνά και που αναφέρονται στα νομικά βιβλία: απαγχονισμός, άλμα από κάποιο ψηλό σημείο και δηλητηρία.

4. Στοιχεία από τους βίους των αγίων – δαιμονικές δυνάμεις

Τα περιστατικά αυτοκτονίας που περιγράφονται στους βίους των αγίων αποδίδονται, όπως ίσως θα περίμενε κανείς, σε δαιμονικές δυνάμεις, υπό τη μαγική επίδραση των οποίων η ανθρώπινη λογική και η αυτοκυριαρχία χάνονται. Μια τέτοια περίπτωση είναι η ιστορία του Ιούδα και τα ποικίλα θεολογικά σχόλια για την αυτοκτονία του στο *Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο* (27:3-10) και στις *Πράξεις των Αποστόλων* (1:18). Στο Βίο του Όσιου Παχώμιου αναφέρεται ότι πολλοί ασκητές απαγχονίζονταν ή σκοτώνονταν με μαχαίρι, επειδή δεν αντιλαμβάνονταν ότι τους είχε καταλάβει κάποιο ακάθαρτο πνεύμα¹⁴. Ωστόσο, οι περισσότερες περιπτώσεις που γνωρίζουμε από τα κείμενα που εξιστορούν βίους αγίων αφορούν απόπειρες ή απειλές αυτοκτονίας, οι οποίες κατά κανόνα αποτρέπονταν από την έγκαιρη παρέμβαση ενός αγίου. Στον Βίο του Αθανασίου Αθωνίτη, η απόπειρα αυτοκτονίας ενός μοναχού, ο οποίος ήθελε να κρεμαστεί, αποδίδεται απλώς σε *αθυμία και λύπη δαιμονική* (δαιμονική λύπη και απόγνωση)¹⁵. Έχοντας δεχτεί επίθεση από το δράκο της σαρκικής επιθυμίας, ο Άγιος Ιωάννης απελτίστηκε τόσο, ώστε θέλησε να αυτοκτονήσει¹⁶. Σε άλλη περίπτωση, ο Ευστράτιος της Μονής Αγαύρου σταμάτησε έναν άνθρωπο που ήθελε να αυτο-

κτονήσει και ενώ αυτός κρατούσε ήδη το σκόνι στα χέρια του για να κρεμαστεί, ενώ ο Μακάριος της Πελεκητής εμπόδιζε το θάνατο ενός κυριευμένου από δαίμονες ανθρώπου, έτοιμου να ριχτεί στη θάλασσα¹⁷. Με παρόμοιο τρόπο εξελίσσονται και ορισμένα άλλα περιστατικά που έχουν καταγραφεί: στον Βίο του Ηλία Σπληναίτη, με την παρ' αλίον αυτοκτονία ενός ανθρώπου που περιπλανιόταν στα βουνά· στον Βίο του Αγίου Ιωάννικου, με τη νεαρή κόρη μιας καλόγιας, που είχε κυριευτεί από το δαίμονα της λαγνείας και απειλούσε να σκοτωθεί· και στον Βίο του Στέφανου Σαββαίτη, όπου ο δράστης μελετούσε τις μεθόδους καταστροφής που διέθετε για την επικείμενη αυτοκτονία του: *εσκεπτόμην εμαυτὸν ὕψωθεν χαμαι κατὰ κορυφὴν ἀπορριπίας, προσηρομην γὰρ φόνου τοῦ βίου κακῶς ὑπεξελθεῖν... ἀλλὰ καὶ μάχαιραν κατέχων, εμαυτὸν κατὰ γαστέρα ἐκκέντησαι προεθυμήθην*¹⁸. Ο κοινός παρονομαστής σε όλα αυτά τα περιστατικά είναι ο αγώνιστος του ατόμου ενάντια σε δαιμονικές δυνάμεις, υπό την επίδραση των οποίων εύκολα μπορούσε να οδηγηθεί στην αυτοκαταστροφή.

5. Ορισμένα ιστορικά περιστατικά

Όποιες κι αν ήταν οι διατάξεις της Εκκλησίας και του Κράτους σχετικά με την αυτοκτονία, η ίδια η πράξη της αυτοκτονίας ήταν κοινωνικά περιφρονητή και οι συγγενείς του ατόμου φαίνεται ότι αντιμετώπιζαν βαρύτερες συνέπειες. Γνωρίζω μόνο μία περίπτωση, ενδεικτική της κατάστασης αυτής, η οποία έλαβε χώρα στην πόλη της Αντισάρχου, όπου οι συγγενείς ενός άντρα που κρεμάστηκε χωρίς προφανείς λόγους υπέστησαν την περιφρόνηση και την κοινωνική απομόνωση. Οι κάτοικοι απέφευγαν το σπίτι του κρεμασμένου άντρα και δεν είχαν καμία επαφή με τους συγγενείς του: *ἀπαντες ἀποτρέπονται τῆς οικίας αὐ-*

4. Ο Ιάββ απευθύνει τον λόγο στους τρεις φίλους του, κώδ. Β 100, 13ος αι. Άγιον Όρος, Μονή Μεγίστης Λαύρας.

5. Ο Άγιος Αθανάσιος ο Αθωνίτης, Άρμυτης της Μονής Μεγίστης Λαύρας. Από τον Βίο και Διαθήκη του αγίου, κωδ. Ε 194, 15ος αι. Άγιον Όρος Μονή Μεγίστης Λαύρας.

τού, ἴθουν γυναικῶς καὶ τέκνων, μήτε ἀπτεσθαὶ μήτε θίγειν μέχρι καὶ μεταδόσεως ἄρτου δαινεῖκού. Οἱ λεπτομέρειες αὐτῆς ἔχουν ἀντληθῆναι ἀπὸ μιᾶς ἐπιστολῆς τοῦ Θεοδώρου Στουδίτη, στον ὁποῖο γνωστοποιήθηκε το περιστατικό ἀπὸ το πνευματικό του τέκνο, τον Λαυρέντιο, που ἀναζητοῦσε κάποια συμβουλή πάνω στο θέμα αὐτό. Ἄν καὶ αὐστηρὸς σε θεωρητικά καὶ ἠθικά ζητήματα, ο Θεόδωρος Στουδίτης ἐπέδειξε συμπόνια γιὰ τους συγγενεῖς, ἐφόσον δὲν ἔχουν καμία συμμετοχὴ στὴν πράξη, καὶ θεώρησε τὴ στάση ἐκείνων που τους ἀπέφειναν ὡς μὴ χριστιανική. Οἱ συγγενεῖς του αὐτόχειρα, ἔγραψε ο Στουδίτης στον Λαυρέντιο, δὲν θὰ ἐπρέπε νὰ ἀντιμετωπίσουν καμία ἐπιτίμια ἐκτός ἀπὸ ἀποχρῆσάρα ἡμερών ἀπὸ τὸ κρέας. Θὰ ἐπρέπε, ὠστόσο, νὰ παρακολουθοῦν τὴ θεία λειτουργία ἀπὸ τὸ πρόναο καὶ, ἐπιπλέον, νὰ μοιράζονταν τὴν περιουσία του νεκροῦ στους φτωχοῦς. Ὅσο γιὰ τὸν ἐκτελεστή τῆς νοσηρῆς πράξης, θὰ ἐπρέπε νὰ ταφεῖ χωρὶς τὴ νεκρώσιμη ἀκολουθία καὶ στο σημεῖο ὅπου αὐτοκτόνησε νὰ υψωθεῖ ἕνας σταυρός¹⁹.

Οἱ περιπτώσεις αυτοκτονίας που ἔχουν ἕως τώρα σταχυολογηθεῖ ἀπὸ τὴς πηγῆς φαίνεται πως εἶναι λίγο-πολύ ἡ κατάληξη ἀκράτων καταστάσεων που καθιστούν τὴν αυτοκτονία ἀναπόφευκτη. Το «εὐγενεῶς» στοιχεῖο σε αὐτῆς, ὅπως καὶ στὰ περιστατικά τῶν αυτοκτονιών πολιτικῶν ἡγετῶν, μπορεῖ νὰ ἀνιχνευθεῖ μόνο στὶς ἐνέργειες στρατιωτικῶν. Ὡστόσο, λίγες μόνο περιπτώσεις μποροῦν νὰ ταξινομηθοῦν σε αὐτὴ τὴν κατηγορία: ο Κωνσταντῖνος Διογένης, πατέρας τοῦ Ρωμανοῦ Δ', ὅταν συνελθῆθε νὰ συνοματεῖ γιὰ τὴν ἀνατροπὴ τοῦ Ρομάνου Ἀργυροῦ²⁰, κατακρημνίστηκε ἀπὸ τὸ τεῖχος τῶν Βλαχερνῶν προκειμένου νὰ

μὴν ἐμπλέξει ἄλλους. Καὶ ο τουρμαρχὸς Ἀγαλιανὸς Κοντοσκελλῆς ἐπέσε στὴ θάλασσα με τὴν ναυονλία του γιὰ νὰ μὴν αιχμαλωτιστεῖ ἀπὸ τὸν Λέοντα Γ', ὅταν ἐξεγέρθηκε ἐναντίον του μαζὶ με τὸν θεματικό στρατό τῶν Ἑλλαδικῶν²¹. Οἱ στρατιώτες που ἐρχόνταν ἀντιμέτωποι με τὸ ἀναπόφευκτο φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἐπέλεγαν νὰ πάρουν τὴν κατάσταση στὰ χέρια τους παρά νὰ υποστοῦν μιὰ σκληρὴ τιμωρία. Παρομοίως, οἱ ἀντάρτες τοῦ Λέοντα Τορνίκιου, οἱ ὁποῖοι κατέφυγαν σε μιὰ ἐκκλησία, ἀπειλήσαν ὅτι θὰ αὐτοκτονοῦσαν με τὰ ἴδια τους τὰ ἔφη, ἐάν τους ἀρνοῦνταν τὸ ἄσυλο²². Πολὺ διαφορετικῆς εἶναι φυσικά οἱ αυτοκτονίες που πραγματοποιοῦνται κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς πολιορκίας. Ὅταν ἡ πόλη τῆς Θεσσαλονίκης λεηλατήθηκε ἀπὸ τους στρατιώτες τοῦ ἀποστάτη Λέοντα του Τριπολιτῆ, ὀρισμένοι ἀπὸ τους κατοικοῦς, κυριευμένοι ἀπὸ φόβο, αὐτοκτόνησαν πέφτοντας ἀελημιανὸν ἀπὸ τὰ τεῖχη τῆς πόλης (Ἰωάννης Καμινιάτης)²³. Καὶ ἀργότερα, ὅταν ἡ πόλη κατακτήθηκε ἀπὸ τους Νορμανδοῦς (1185), κάποιοι γυναικῆς ἐπέσαν ἀπὸ τὴς στῆγες τῶν σπιτιῶν γιὰ νὰ γλιτώσουν ἀπὸ τὸ βιασμό καὶ τὴν αιχμαλωσία²⁴. Ὁμως καὶ πόλιν, αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ κοινὸς τύπος σε τέτοιες περιπτώσεις – τὸ ἀπόσπασμα του Εὐσταθίου, γιὰ παράδειγμα, φέρει στο νοῦ ἕνα ἀντίστοιχο ἀπόσπασμα τοῦ Πολυβίου γιὰ τὴν πολιορκία τῆς Ἀβύδου ἀπὸ τὸν Φίλιππο Ε' τὸν Μακεδόνα, το 200 π.Χ.

6. Αυτοκτονίες γυναικῶν

Ἀπειλῆς αυτοκτονίας ἀπὸ ἐρωτευμένες γυναῖκες εἶναι μᾶλλον σπάνιες. Ἡ Μιροσλαβῆ, ἡ κόρη τοῦ βούλγαρου ἡγεμόνα Σαμουὴλ, ἀπειλήσε ὅτι θὰ αὐτοκτονοῦσε ἐάν δὲν παντρευτοῦν με τὸν ἐραστή τῆς Ἀσωτί²⁵. Καὶ ἡ γυναῖκα τοῦ Ἀλέξιου Ἀξούχου, ὁ ὁποῖος ἔχασε ὅλη τὴν ἐξουσία καὶ τὴν περιουσία του ἀπὸ τὸν Μανουὴλ Κομνηνὸν καὶ κατέφυγε σε μοναστήρι τοῦ Παπικίου Ὄρους, ἀποπειράθηκε νὰ αὐτοκτονήσῃ μέσα στὴν ἀπειλίσια τῆς –στὸ τέλος τρελάθηκε καὶ ἔβησε σιγὰ σιγὰ²⁶. Μιὰ ἄλλη ἀπόπειρα αυτοκτονίας κάποιας κομπίζιας ἐμποδίστηκε ἀπὸ τὴν παρέμβαση ἐνὸς κληρικοῦ, σύμφωνα με ἐπιστολὴ τοῦ Θεόδωρου Στουδίτη, ἀλλὰ τὰ κίνητρά τῆς παραμένουν ἀδιευκρίνιστα. Στὰ κείμενα του Δημητρίου Χωματινοῦ, ἡ ἀπειλὴ αυτοκτονίας συνδέεται με παντρεμένες γυναῖκες που ἐκλιπαροῦσαν γιὰ διαζύγιο, ἐπειδὴ δὲν μπορούσαν νὰ υποφέρουν τὴ ζωὴ με τους συζύγους τους, τους ὁποῖους ἐπιχθάνονταν. Σε μιὰ περίπτωση, κάποια Μαρία υποβαλλόταν ἀπὸ τὸν σύζυγό της Νικόλαο σε σεξουαλικῆς πράξεις παρά τὴ θέλησή της –τὰ τῶν ἀνδρομανοῦντων ἐν ταύτῃ διαπραττόμενων– καὶ ἐξαιτίας αὐτοῦ ζήτησε διαζύγιο, πράγμα που ἐνέκρινε ο Χωματινός, προσθέτοντας ὅτι εἶχε ἀπειλήσει νὰ αὐτοκτονήσῃ²⁷. Σε ἄλλη περίπτωση, ἡ γυναῖκα κάποιοι Θεόδωρου Ἰωαννινοῦ με τὸ ὄνομα Εἰρήνη, κόρη τοῦ Μιχαὴλ Βοδενιάτη, ἐγκατέλειπε τὸν σύζυγό της καὶ ἀρνήθηκε νὰ ἐπιστρέψει σε αὐτὸν, ἀπειλώντας ὅτι θὰ σκοτωθεῖ –λέγονταν ὅτι ἦταν ἐρωτευμένη με κάποιον ἄλλον ἄντρα. Καὶ σε μιὰ τρίτη περίπτωση, μιὰ παντρεμένη γυναῖκα ἀπὸ τὴν Πρέσβα που ὀνομαζόταν Ἄνω, εἶχε ἐγκαταλείψει τὸν σύζυγό της Νικο

γής και των εργαλείων που είχαν χρησιμοποιηθεί: τὰς πληγὰς ἐκ προνοίας γενομένας καὶ τὰ τῆς τομῆς ὄργανα – βλεβοτόμα δὲ ἦν²⁹.

Το πιο συνήθιστο και γκροτέσκο περιστατικό σε αυτή τη θλιβερή λίστα αυτοκαταστροφής το περιγράφει ο Νικηφόρος Βλεμμύδης στην Αυτοβιογραφία του. Γράφοντας για τον κακό θάνατο των εχθρών του – από την άποιψη αυτή μια θυμίζει το *de Mortibus persecutorum* του Λακτάντιου – και συγκεκριμένα, για τον τρόπο με τον οποίο συναντήθηκε με το θάνατο ο δοῦκας του θέματος της Θράκης Θεόδωρος Ικανάτος, αναφέρει ότι ο εχθρός του έδωσε τέλος στη ζωή του με έναν πολύ παράξενο τρόπο: πνίγηκε από ασφυξία τυλίγοντας γύρω από το κεφάλι του –καλύπτοντας τον λαιμό, το πρόσωπο, τα ρουθούνια και το στόμα– μια λεπτή μεμβράνη: *ἐπιπλω γὰρ περιελησάμενος εαυτὸν εἰς κεφαλὴν καὶ μυχθρας καὶ στόμα καὶ αὐχένα καὶ στέρνα... οὕτως ἀπεπνάζετο τὴν ζωὴν*³⁰. Στο τέλος, ο εχθρός του Βλεμμύδη υπέστη τη θεία τιμωρία, επειδή προσπάθησε να βλάψει έναν άνθρωπο του Θεού.

Ένα άλλο περιστατικό εντελώς διαφορετικού χαρακτήρα, που χρονολογείται από τις αρχές του 14ου αιώνα, αφορά τον Μελιτά, το διάκονο της Αγίας Σοφίας και γραμματέα της πατριαρχικής έδρας. Ο Μελιτάς περιγράφεται από τον Παχυμέρη ως ένας φιλόδοξος νέος, ο οποίος εισήλθε στην ιεροσύνη σε μικρή ηλικία, έλαβε τη μόρφωσή του από τον Γεώργιο Κύπριο και διακρίθηκε στο συνοδικό δικαστήριο. Το μόνο του ελάττωμα ήταν η φιλοτιμία του: η επιθυμία και φιλοδοξία για να αποκομίσει χρήματα και να τα ξεδεύσει σε κτίσματα και σε μια ιδιωτική εκκλησία. Είσοχμε οικονομικά τον ίδιο του τον κλήρο, έτσι ώστε σημαντικές εκδηλώσεις να εορτάζονται με μεγάλη λαμπρότητα στην ιδιωτική του εκκλησία. Ο Μελιτάς δεν μπορούσε, ωστόσο, να ανταποκριθεί για πολύ καιρό στα έξοδα και άρχισε, επομένως, να δανειζεται χρήματα από τρίτους: *γίνε-ται γούν ἄγυρτης φιλότιμος καὶ ποριστῆς ἀνελεύθερος*³¹. Στο τέλος, δεν ήταν σε θέση να ξεπληρώσει τα χρέη του. Και όταν του αρνήθηκαν ένα νέο δάνειο από το πατριαρχείο, οδηγήθηκε στην απελτία και κρεμάστηκε μέσα στο σπίτι του: *καὶ μεσημβρινὸν ἐκεῖνον δαιμονίων τ' ἐπιπνῆδα... καὶ ἐπ' οἰκίας ἀμάμενος βρόχον, διαπεφώνηκε*³².

8. Επίλογος

Τι θα μπορούσαμε να πούμε τώρα ως κατακλείδα για την αυτοκτονία στο Βυζάντιο; Οι ιστορικές πηγές αποδεικνύονται πολύ περισσότερο διδακτικές και κατατοπιστικές, αν και τα καταγεγραμμένα περιστατικά δεν είναι τόσο πολλά όσο θα περιμέναμε. Οπωσδήποτε, οι πηγές της πρώιμης περιόδου, δηλαδή από τον 4ο έως τον 6ο αιώνα, απέφεραν περισσότερο υλικό από εκείνες των μεταγενέστερων αιώνων. Τα περισσότερα από τα περιστατικά που έχω καταγράψει σχετίζονται, πράγματι, με πρόσωπα σε υψηλές πολιτικές ή στρατιωτικές θέσεις που αυτοκτόνησαν, προλαμβάνοντας έτσι το θάνατο, από φόβο για τα σκληρά βασανιστήρια που θα υφίσταντο στα χέρια των εχθρών τους. Το ερώτημα που προκύπτει στη συνέχεια είναι εάν η αυτοκτονία ήταν πιο δια-

6. Αντίγραφο αδριάντα που στο παρελθόν θεωρήθηκε ότι απεικονίζει τον αυτοκράτορα Ιουλιανό, τον ενονομαζόμενο και «παροββάτη» ή «αποστάτη». Το πρωτότυπο έργο θα πρέπει να χρονολογείται στις αρχές του 2ου αι. μ.Χ. Παρίσι, Μουσείο Λούβρου.

ύστερα από αρκετά χρόνια γάμου, επειδή τον μισούσε. Εάν αναγκάζεταν να επιστρέψει σε αυτόν, απελοούσε ότι θα αυτοκτονήσει²⁸. Ο Χωματινός υποστήριξε την υπόθεση του διαζυγίου και στις τρεις δίκες, επισημαίνοντας, μεταξύ άλλων, τις απειλές αυτοκτονίας που διατυπώνονταν από γυναίκες, οι οποίες ήθελαν την ελευθερία τους. Παρέθεσε επίσης και τις δυνατότερες επιλογές τους: σκοπιά, μαχαίρι ή πνιγμός.

7. Ορισμένες ασυνήθιστες περιπτώσεις

Ο απαγονισμός φαίνεται ότι ήταν η πιο κοινή μέθοδος αυτοκτονίας, με το μαχαίριωμα και τον πνιγμό να ακολουθούν, για να αναφερθεί ένα δυο τρόπους ακόμη. Ωστόσο, το να κόβει κανείς τις φλέβες του δεν εμφανίζεται στις πηγές, παρά σε μία μόνο περίπτωση –απ' όσο γνωρίζω–, αν και το περιστατικό αποδείχτηκε ότι ήταν ψευδής απόπειρα αυτοκτονίας. Δράστης ήταν ο οικονομκλάστης πατριάρχης Ιωάννης Γραμματικός και το περιστατικό περιγράφεται λεπτομερώς στη *Χρονογραφία* του Ψευδοσυμεών. Η απόπειρα έγινε την παραμονή της εκθρόνισης του πατριάρχη από τη Θεοδώρα, τη σύζυγο του αποθανόντος αυτοκράτορα Θεοφίλου, ενώ η υπόθεση του εξετάζονταν στη Σύνοδο. Ο οικονομκλάστης πατριάρχης Ιωάννης –τον οποίο οι ορθόδοξοι αντιπάλοι του αποκαλούσαν με κακεντρέχεια Ιανή, με το όνομα δηλαδή του αγίου ππυού μάγου και αντίπαλου του Μωυσή– κάτω από αυτές τις συνθήκες, έκοψε τις φλέβες στην κωλιακή του χώρα για να προκαλέσει την εντύπωση μιας φριχτής απόπειρας αυτοκτονίας, ενώ δεν διέτρεχε σοβαρό κίνδυνο. Η ψευδής απόπειρα αποκαλύφθηκε αμέσως, όταν έγινε εξέταση της πλη-

δεδομένη στους πρώτους χριστιανικούς αιώνες σε σχέση με τους επόμενους και εάν οι υπό εξέταση περιπτώσεις προτινούν έναν κανόνα – ή για να το θέσουμε διαφορετικά, εάν το να επιβάλλει κανείς το θάνατο στον εαυτό του ήταν κοινωνικά πιο αποδεκτό κατά τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου από την ειδωλολατρία στο Χριστιανισμό. Στην Ύστερη Αρχαιότητα, η αυτοχειρία φαίνεται ότι αποτελούσε μέρος ενός κώδικα τιμής ή κάτι σαν ηθικό καθήκον σε περίπτωση ήττας και ατίμωσης. Τα περιστατικά αυτοκτονίας που συνδέονται με γνωστά πρόσωπα, τα οποία είχαν ηττηθεί ή με κάποιο τρόπο ατιμασθεί, θεωρούνταν «φυσιολογικά», ενώ σε μεταγενέστερες περιόδους τέτοια περιστατικά αντιμετωπιζόταν ίσως ως ταμπού και πιθανόν να αποσιωπούσαν. Η παράδοση αυτού του είδους δεν φαίνεται να επιβίωσε στους επόμενους αιώνες. Οι αυτοκτονίες που καταγράφονται στις ιστορικές πηγές απορρέουν ευρέως από ακριβείς καταστάσεις – την προοπτική μιας ήττας και το φόβο φυλάκισης και βασανισμού. Από την άλλη πλευρά, οι περιπτώσεις που αναφέρονται στους βίους των αγίων είναι άλλο είδους. Το άτομο αγωνίζεται ενάντια σε δαιμονικές και αόρατες δυνάμεις που το οδηγούν στην αυτοκαταστροφή, όμως στο τέλος σώζεται με την έγκαιρη επέμβαση ενός θεικού απεσταλμένου. Όσο μη πραγματικές κι αν είναι αυτές οι ιστορίες, υποδεικνύουν, ωστόσο, τον τρόπο με τον οποίο γίνονται αντιληπτή και κατονομή η αυτοκτονία από ένα μεγάλο κομμάτι της κοινωνίας. Μια πιο εκλεπτυσμένη προσέγγιση είχε την τάση να την ερμηνεύει, φυσικά, ως το παράγωγο ενός πρωτόγονου ψυχισμού, υπερφορτωμένου με πάθη. Απομένουν τα παραδείγματα γυναικών, δηλαδή οι απόπειρες αυτοκτονίας ερωτευμένων γυναικών ή γυναικών σε πολύ μεγάλη θλίψη και αμηχανία. Παρ' όλα αυτά, τα δικαστικά αρχεία επιβεβαιώνουν το γεγονός ότι τα περιστατικά αυτοκτονίας γυναικών σε κατάσταση εξαιρετικής έντασης δεν ήταν ασυνήθη και καταγράφουν συγκεκριμένες περιπτώσεις. Και τι συμβαίνει με τις ταπεινές αυτοκτονίες των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων, των αιχμαλώτων πολέμου και των σκλάβων; Στις πηγές γίνονται μόνο κάποιες γενικές αναφορές σε αυτές – για τους φτωχούς που αυτοκτόνησαν από απελπία. Και στα νομικά κείμενα υπάρχουν λίγα διασπαστα στοιχεία που αφορούν τους σκλάβους. Η επίδραση μιας αυτοκτονίας στο πλαίσιο μιας κοινότητας περιγράφεται με λεπτομέρειες μόνο σε ένα περιστατικό, όπου γίνεται σαφές ότι η πράξη αυτή ήταν κοινωνικά καταδικαστέα και είχε συνέπειες για τους συγγενείς του αυτόχειρα. Επίσης, περιπτώσεις προσβολής της σορού του νεκρού ή λεηλασίας και αυθαίρετη κατάχρηση της περιουσίας του – πρακτικές που επιβεβαιώνονται σε δυτικά έγγραφα – δεν έχουν καταγραφεί στις ελληνικές πηγές.

Μετάφραση: Αλίκη Πιστεύου

Σημειώσεις

1. Ευστάθιος Καισαρείας, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, εκδ. E. Schwartz, V.19-11 VIII.6.6 VIII.9.5 VIII.12.3-5 VIII.14.16-17.
2. G. Podskalsky, «Der Tod des Judas Iskariot in der Byzantinischen Exegese», *Philomathestos: Studies in Greek and Byzantine Texts Presented to Jacques Noret for his Sixty-Fifth*

Birthday, [Orientalia Lovaniensia Analecta 137], Louven 2004, 509-514.

3. Ιωάννης Αντιοχείας, *Fragmenta*, εκδ. C. Müller, 167.13 Γεώργιος Μοναχός, *Χρονικά*, εκδ. C. de Boor, 418.18.
4. Σωκράτης Σχολαστικός, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, εκδ. G. Ch. Hansen, 32.
5. Στο ίδιο, 288.
6. Θεοφάνης Ομολογητής, *Χρονογραφία*, εκδ. C. de Boor, 73.27.
7. Libanius Opera, εκδ. R. Foerter, Orat. I, v. 1, 148.5-10.
8. Ευνάπιος, *Βίοι Σοφιστών*, VII.4.16-17.
9. Ιωάννης Μαλάρας, *Χρονογραφία*, I, εκδ. I. Thum, 377.19.10. Στο ίδιο, 377.18 Θεοφάνης Ομολογητής, *Χρονογραφία*, 180.14-15.
11. Ιωάννης Μαλάρας, *Χρονογραφία*, I, 426.46-427.52.
12. J. A. Röllig / M. Πατλής, *Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων*, IV.339-340.
13. Corpus Juris Civilis, IX.50.1-2.
14. F. Halkin, *Les Corpus Athénien de Saint Pachome*, Genève 1982, 47.
15. L. Pett, *Vie de S. Athanase l'Athonite*, *Analecta Bollandiana* 25 (1906) 68.29-69.18.
16. *Acta Sanctorum*, Nov. II.1.343.B.
17. J. van Gheyn, *Analecta Bollandiana* 16 (1897) 162.27.
18. *Acta Sanctorum*, Jul. III.550.
19. Επιστ. 449, G. Fatouros εκδ., *Theodorii Studitae Epistolae*, 634-636.
20. Μιχαήλ Ψελλός, *Χρονογραφία*, εκδ. S. Impellizzeri, VII b 10.1-5.
21. Θεοφάνης Ομολογητής, *Χρονογραφία*, 405.21-23.
22. Μιχαήλ Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI.122.9-11.
23. Ιωάννης Καμινάτης, *Εις την Άλιαν της Θεσσαλονίκης*, εκδ. G. Böhlig, 35.55-59.
24. Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, *Εις την Άλιαν της Θεσσαλονίκης*, Στ. Κυριακίδης, 118.3.
25. Ιωάννης Σκυλιτζής, *Σύντομη Ιστορία*, εκδ. I. Thum, 342.52-55.
26. Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονική Δίληψις*, εκδ. J.-L. Van Dielen, 144.10-145.15.
27. Δημήτριος Χαμηπιός, *Πονήματα διάφορα*, εκδ. G. Prinslow, 17.11.
28. Στο ίδιο, 141.3 και 143.5.
29. Ψευδοσμεών, 648.1-23.
30. Νικηφόρος Βλεμμύδης, *Αυτοβιογραφία*, εκδ. J.A. Muniz, I, 52.28-10-12.
31. Παχυμέρης, *Υγγραφοίκα Ιστορία*, 423.4.
32. Στο ίδιο, 423.24-26.

Suicide in Byzantium

Apostolos Karpozelos

The literary evidence on suicide in Byzantium is rather limited and for this reason the subject has not been investigated as yet. The incidents of voluntary death from the fourth century to the Justinian period involve almost exclusively pagans, and cases that perpetuate a military tradition, according to which a defeated leader had no other choice but to kill himself, lest he suffered disgrace and humiliation in the hands of the victor. In later periods such incidents were probably held as taboo and might have been suppressed. Judicial records attest to the fact that suicidal incidents of women under extreme stress as well as of desperate individuals who were financially ruined were not uncommon.

The notion of mercy killing seems unknown in the Christian era and suicide cases resulting from madness or melancholy are hardly mentioned in medical handbooks of the period. Hanging is the most common suicidal method, followed by stabbing or drowning – to cite one or two other ways. The slicing of veins appears only once, in the case of the iconoclast Patriarch Ioannes Grammatikos, to be proved a fake suicide after all. The issue of suicide was not debated in philosophical discussions in Byzantium nor did it provoke the writing of thorough treatises. The last contribution in this topic is a series of commentaries on Porphyry's *Isagoge* and on Plotinus' views on death as they were expounded in sixth-century Alexandria.

The act of suicide was associated with superstitious beliefs, dispersed in dream books and astrological texts such as Artemidoros' *Oneirocriticon* and Ioannis Kamateros' dream book, respectively. Finally, the common term believed that the soul of the *biothanatos* would be transformed into a demon.